

ประเพณีบุญข้าวสาก จังหวัดขอนแก่น

Khon Kaen Province Rice Tradition (Boon Khoa Sak)

พระปรีชา คุตตจิตโต และสุวิน ทองปั้น
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความเชื่อประเพณีบุญข้าวสาก และขั้นตอนของพิธีกรรมบุญข้าวสาก มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิต ของชาวจังหวัดขอนแก่น

ความเชื่อประเพณีบุญข้าวสาก เป็นประเพณีที่ชาวอีสานได้ทำกันในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 ของทุกปี ซึ่งเป็นประเพณีที่ชาวอีสานทำบุญไปหาผู้ตายหรือผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว เพราะเชื่อว่าผีบรรพบุรุษจะมีความหิว กำลังรอส่วนบุญจากงานนี้ เมื่อถึงงานบุญจึงพากันทำอย่างศรัทธาเข้าไปถวายพระสงฆ์-สามเณร และอุทิศส่วนบุญกุศลแก่ผู้ตายและเปรตกระทำด้วยศรัทธาบุญกุศลก็จะหนุนให้มีความสุขจนสู่พระนิพพาน

ความสัมพันธ์ระหว่างประเพณีบุญข้าวสากกับวิถีชีวิตของชาวจังหวัดขอนแก่น แบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ ความสัมพันธ์ระหว่างประเพณี และวิถีชีวิตส่วนบุคคล อันได้แก่ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมครอบครัว เครือญาติ หมู่บ้าน และความสัมพันธ์ระหว่างประเพณีพิธีกรรมกับวิถีชีวิตส่วนรวม ได้แก่ สังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม คติความเชื่อและพิธีกรรม บุคคลที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมมีความเชื่อว่าการได้ร่วมพิธีกรรม เป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูต่อบรรพบุรุษ และผีตาแฮก ทำให้มีจิตใจเบิกบานได้กุศล

คำสำคัญ : ประเพณี, บุญข้าวสาก, ขอนแก่น

Abstract

This aim of this paper was to study the belief of rice tradition (Boon Khoa Sak) and the stages of the rice tradition ceremony in relation to the lifestyle of Khon Kaen residents.

Based on the study of the belief related to the rice tradition ceremony, the ceremony is normally taken place on the full moon day of September each year. It is the tradition the Isan people usually conduct meritorious deeds to dedicate merit to those who already passed away because of their belief that the ancestor ghosts are hungry and waiting for a part of merit gained from this ceremony. Therefore, Isan people participate in the ceremony with faith to offer the requisites to the Sangha (monks and novices) and dedicate the merit to the dead and hungry ghosts with the belief that this merit will help them to gain happiness and attain nirvana in the future.

The relationship between the rice tradition and Khon Kaen residents' lifestyle can be categorized into two groups: namely, relationship between the tradition and personal lifestyle viz. participation in the ceremony is a part of the family, relative and village activities; relationship between the tradition and social lifestyle as it is the activity of the society, economy and environment. In term of belief and ritual, the related persons believe that participating in the ceremony is the way to express their gratitude towards their ancestors and the rice field protective ghost (Phee Ta Haek); and to obtain happiness and merit.

Key words : Tradition, Rice Tradition, Khon Kaen

บทนำ

บุญข้าวสากเป็นการทำบุญอุทิศให้กับบรรพบุรุษ ซึ่งชาวอีสานได้ทำอย่างต่อเนื่องจนกลายมาเป็นประเพณีที่สำคัญที่ชาวอีสานจะต้องทำในเดือนสิบ โดยที่คนทั่วไปเข้าใจว่าการทำบุญข้าวสากเป็นการอุทิศส่วนกุศลให้กับบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วเท่านั้น กล่าวหาว่า วันรับเปรต คือบุญข้าวประดับดิน ส่วนวันส่งเปรต คือบุญข้าวสาก ในการทำบุญอุทิศส่วนกุศลแก่ญาติที่ล่วงลับตามฮีตที่ 10 นี้ ชาวบ้านจะถือโอกาสเลี้ยงตาแฮกของชาวอีสาน จะหมายถึง ภูมินาหรืออารักข์ที่ทำหน้าที่รักษาความอุดมสมบูรณ์ของนาข้าว โดยนำอาหารที่ เรียกว่า “ข้าวสาก” ที่เหลือจากทำพิธีสงฆ์ไปวางไว้ที่หน้าของตนเพื่อเช่นสรวงตาแฮก (สำลี รักสุทธี, 2556)

ชาวอีสานยึดถือปฏิบัติประเพณีสืบต่อกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษจนถึงปัจจุบัน บุญข้าวสากเป็น พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ธัญญาหาร เพราะสังคมหมู่บ้านอีสานนั้น วิถีชีวิตของชาวบ้านขึ้นอยู่กับเกษตร หรือการทำนาปลูกข้าว ซึ่งการทำบุญทั้งสองอย่างนี้ก็เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้บรรพบุรุษที่ล่วงลับ และเลี้ยงตาแฮกเพื่อขอความอุดมสมบูรณ์ ระยะเวลาในการทำบุญก็อยู่ในช่วงต้นข้าวเพิ่งปักดำกำลังแตกกอในเดือน 9 และข้าวตั้งท้องกำลังออกรวงในเดือน 10 คนอีสานมีความเชื่อเรื่องวิญญาณของบรรพบุรุษ ในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 ชาวอีสานทุกคนครอบครัวจะเตรียมข้าวปลาอาหาร เพื่อทำบุญข้าวสาก อุทิศส่วนกุศลให้บรรพบุรุษและเปรตไร้ญาติ เชื่อว่ายมบาลจะปล่อยวิญญาณให้มารับทานจากญาติพี่น้อง หากญาติไม่ทำบุญไปให้วิญญาณนั้นก็เสียใจกลับคืนยมโลกมือเปล่า แต่ถ้ารับส่วนกุศล แรงบุญนั้นจะส่งให้ไปเกิดในสุคติและอำนวยการแก่ลูกหลานด้วย (สุริยา สมุทคุปต์, 2534)

จังหวัดขอนแก่น เป็นจังหวัดหนึ่งที่ยึดถือปฏิบัติประเพณีฮีตสิบสองสำคัญต่อครอบครัวและอาชีพการเกษตรเป็นอย่างมาก แม้ว่าวิถีชีวิตของชาวนาได้เปลี่ยนแปลงไปจากสังคมชนบทเป็นกึ่งสังคมเมืองแล้วก็ตาม ชาวนาก็ยังถือปฏิบัติสม่ำเสมอ หากครอบครัวใดไม่ได้ร่วมทำบุญนี้จะถูกตำหนิว่าเป็นคนอกตัญญู เนื่องจากการทำบุญข้าวประดับดินและบุญข้าวสากนี้ชาวบ้านให้ความสำคัญว่า เป็นการทำบุญเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้บรรพบุรุษปู่ ย่า ตา ยาย และญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้ว รวมทั้งการบูชาตาแฮกผู้บันดาลความอุดมสมบูรณ์ของผืนนา ซึ่งส่วนใหญ่ชาวขอนแก่นประกอบอาชีพการเกษตร ที่ต้องพึ่งพาน้ำฝนและปัจจัยธรรมชาติอยู่การทำบุญข้าวสากนั้นเป็นการทำบุญรวมญาติเช่นเดียวกับประเพณีสงกรานต์แต่

กรรมรวมญาติของบุญข้าวสาก คือ ญาติพี่น้องที่แยกครอบครัวหรือออกร่อนไปแล้วได้มีโอกาสไปเยี่ยมและร่วมพิธีกรรมโดยจัดสิ่งของที่จะใช้ห่อข้าวสากไปร่วมทำบุญกับญาติของตน และแลกเปลี่ยนข้าวปลาอาหารที่จะใช้ทำบุญระหว่างญาติพี่น้อง และได้มีโอกาสทำบุญร่วมกันตลอดจนเป็นการได้ระลึกถึงบรรพบุรุษของตน ด้วยวิธีการร่วมกันทำบุญในวันบุญข้าวสาก (สุริยา สมุทคุปต์, 2534)

ด้วยเหตุดังกล่าว จึงสนใจที่จะศึกษาประเพณีบุญข้าวสากจังหวัดขอนแก่น เกี่ยวกับองค์ความเชื่อประเพณีบุญข้าวสากประกอบและขั้นตอนของพิธีกรรมว่ามีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตและคติความเชื่อของชาวจังหวัดขอนแก่นอย่างไรบ้าง

ความเชื่อเกี่ยวกับประเพณีบุญข้าวสาก

ทำบุญข้าวสากเป็นบุญที่ทำเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ตายหรือผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว กล่าวถึงผีวิญญาณบรรพบุรุษ อันได้แก่วิญญาณของปู่ย่า ตายาย พ่อแม่ ซึ่งตายไปแล้ว ยังเป็นสัมภเวสีแสวงหาที่เกิดเที่ยวไป ๆ มา ๆ ยังบ้านเรือนของลูกหลานมาดูแลความสุขทุกข์ คຸ່ມครองบ้านเรือนเพื่อลูกหลานได้รับความผาสุกช่วยให้ดำรงวงศ์สกุลเจริญรุ่งเรืองสืบทอด ธรรมเนียมเงินมีพิธีไหว้จ้าวคือวัยเส้นสังเวณีวิญญาณพ่อแม่ที่ตายไปแล้วเหตุนี้คนอีสานจึงมีความเชื่อเช่นไหว้ผีบ้านผีเรือนกันมาถึงเทศกาลตรุษ สารท จึงทำบุญตรุษ สารทอุทิศบุญกุศลไปถึงผีวิญญาณของบรรพบุรุษซึ่งยังเป็นสัมภเวสีจะได้รับส่วนกองบุญของลูกหลานเมื่อได้รับแล้วจะมีความปลาบปลื้มดีใจเรียกว่าประเพณีส่งข้าวเผตหรือเปรต (พระอรินันต์รณ ฆะมจารี เถระ, 2530)

ชาวอีสานมีประเพณีที่สำคัญประเพณีหนึ่งคือประเพณีทำบุญอุทิศถึงดวงวิญญาณของบรรพบุรุษเรียกว่า "ทำบุญข้าวสาก" นิยมทำในวันเพ็ญกลางเดือน 10 เป็นเทศกาลถวายทานแก่พระสงฆ์เป็นเทศกาลประจำปีศัพท์ว่า "สากะ" หมายถึงของสุกแห้งแล้วมีผลไม่กล้วย อ้อยปลาอาหารคาวหวานเป็นต้นจะไปรวมกันที่วัดมีพิธีรับศีลกล่าวคำเวนถวายพระสงฆ์รับ สาธุรูปหนึ่งสมมุติตนเป็นกัณฑ์เทศน์ตามพระวินัยเพื่อแจกอาหารบิณฑบาตถวายสงฆ์พระสงฆ์รับ สาธุพร้อมกันจึงอนุโมทนา ยถาสัพพีเป็นวิเสสนุโมทนาไปจนจบทายกทายิกา นำเข้าจากใบ บูชาโพธิ์รุกขเจติย์ บูชาแจกยังยารอบพระอุโบสถและศาลาการเปรียญ เสร็จแล้วพากันฟัง เทศน์ฉลองข้าวผากคติความเชื่อผีวิญญาณบรรพบุรุษ

เมื่อได้รับข้าวสากแล้วคงไปเกิดในสุคติภพแน่นอนเฉพาะวันนี้จะมาทำบุญข้าวสากกันทุกหลังคาเรือนเพราะเป็นห่วงในพริวิตญาณบรรพบุรุษถือว่ายมบาลปล่อยให้มารับทานจากญาติพี่น้องพริวิตญาณคนใดมาที่วัดไม่เห็นญาติพี่น้องไม่มาทำบุญข้าวสากพริวิตญาณคนนั้นจะเสียใจร้องไห้กับคินยมโลก เมื่อเปล่าพร้อมสาปแช่งลูกหลานสารพัดทีเดียวเหตุนี้แต่ละหลังคาเรือนจำเป็นขาดไม่ได้เป็นอันขาดมีความเชื่อในจารีตประเพณีอันมีมาในทางพระพุทธศาสนาเชื่อนรก-เชื่อบรรพสุคติโลกเป็นไปตามอำนาจของกรรมเชื่อนรกสวรรค์มีจริงสัตว์มีกรรมเป็นกำเนิดมีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์มีกรรมเป็นของๆตนมีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัยทำได้ดีทำชั่วได้ชั่วกรรมที่ทำไว้นั้นหยาบหรือละเอียดปราณีดย่อมไม่ฉิบหายกรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เร็วและปราณีตชาตินี้มีจริงชาติหน้ามีจริงย่อมเป็นไปตามอำนาจสังสารวัฏการเวียนเกิดเวียนตายท่องเที่ยวไปๆ มาๆ ของสัตว์โลกย่อมมีเป็นธรรมดาสุขและทุกข์ติดตามไปจุจางติดตามตณณนั้น คติความเชื่อของชาวอีสาน ในธรรมจารีตอันเป็นจริยธรรม ย่อมมีจนเป็นนิสัยสันดาน

ทั้งนี้ ยังมีเหตุผลที่มาสนับสนุนเรื่องการเกิดในกำเนิดต่างๆ ข้างต้นนี้ ดังมีพระพุทธองค์ได้ตรัสรับรองไว้ในคัมภีร์ธรรมบทขุททกนิกายว่า หากมนุษย์ทำความดีหรือทำบุญไว้เมื่อเป็นมนุษย์ เขาย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ส่วนผู้ทำกรรมชั่ว ก็จะไปเกิดเป็นอบายภูมินรก และผู้หมกมิดเลศก็จะปรินิพพาน ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า

“คัพพะเมเก อุปปัชชันติ นิระยัง ปาปกัมมิโน
สัคคัง สุคะติโน ยันติ ปรินิพพันติ อะนาสะวา”

สัตว์บางพวกย่อมเกิดในสวรรค์ พวกที่ทำกรรมชั่วไว้ไปนรก พวกที่ทำกรรมดีไว้ไปสวรรค์ส่วนท่านที่หมกมิดเลศแล้วทั้งหลายย่อมปรินิพพาน (พระไตรปิฎกภาษาไทย 11/36/293)

ด้วยเหตุผลจากกำเนิดของสัตว์ 4 ประเภทและพระพุทธพจน์ข้างต้นดังกล่าวมานี้ ทำให้ทราบว่า ภพภูมิของสัตว์ที่ตายไปแล้ว มี 2 ทาง คือ สุคติ ทางไปดี และทุกคติทางไปเลว (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย 11/281/246) กล่าวคือ เมื่อมนุษย์ถึงแก่ความตายแล้ว ย่อมถึงภูมิแห่งเปรต นรก สัตว์ดิรัจฉาน อสุรกายหรือภูมิแห่งสวรรค์ ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสรับรองไว้ว่า

“สัตว์ทั้งหลาย มีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นกำเนิด
มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย”

บุคคลทำกรรมอันใดไว้ ย่อมได้รับผลแห่งกรรมนั้น (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย 22/57/81)

เมื่อพิจารณาจากพระพุทธรูปนี้ ทำให้เห็นว่า บุคคลที่ละโลกนี้ไปสู่ปรโลก ขณะที่เขายังเป็นมนุษย์อยู่นั้น หากกระทำความชั่วทางกาย วาจาและใจ ซึ่งประกอบด้วย ความโลภเป็นมูลแล้ว ย่อมไปสู่ภูมิแห่งเปรตอย่างแน่นอน โดยแดนแห่งเปรตนั้น มีแต่ความทุกข์

“ฮิตสิบสอง” จะเป็นประเพณีที่ทุกคนรู้จักและปฏิบัติตามกันมาไม่ขาดสายจนตราบเท่าทุกวันนี้ ถึงแม้บางประเพณีจะถูกลืมนั่นไปบ้างแต่บางประเพณีก็ถูกยอมรับและปฏิบัติกันอย่างเคร่งครัดมากขึ้น คนอีสานจึงพูดติดปากเสมอว่า การกระทำทุกอย่างให้เป็นไปตาม “ฮิตสิบสอง” และ “คองสิบสี่” จึงจะเจริญงอกงามประกอบอาชีพรุ่งเรือง ดังคำที่ว่า ทำอะไรอย่าให้ผิด “ฮิต” (พระประวิทย์ วิสุทโธ, 2548)

1. วิญญาณบรรพบุรุษ

ตามหลักพุทธศาสนาแล้วบุคคลที่ตามไปแล้วจะไปเกิดตามกรรมที่ตนเองกระทำเอาไว้ ชาวอีสานที่เป็นชาวพุทธได้มีความเชื่อเรื่องกรรมตามหลักพุทธศาสนาจึงมีความเชื่อในวิญญาณบรรพบุรุษ ความเชื่อเรื่องวิญญาณบรรพบุรุษ ได้แก่ มารดา บิดา ปู่ย่าและตายายที่ตายไปแล้ว วิญญาณของบุคคลเหล่านั้นไม่ได้ไปไหน ยังคงอยู่เพื่อปกป้องรักษาดูแลบุตรหลานของพวกเขา ทำให้เกิดการบูชาวิญญาณบรรพบุรุษ โดยสังเกตตัวอย่างได้จากการบังสุกุลให้กับผู้ที่ล่วงลับไปแล้วของคนไทย และการกราบไหว้บูชาบรรพบุรุษของคนจีน

ความเชื่อในคติถือผีสาร เทวดา วิวัฒนาการแห่งความคิดของมนุษย์เกิดขึ้นพร้อมกับความเจริญรอบข้างอย่างอื่น มนุษย์มีความสงสัยว่าความมืด ความสว่าง ความร้อน ความหนาว ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ฟากฟ้า แม่น้ำ แม่น้ำเขาและต้นไม้ใหญ่ที่สามารถบันดาลให้เกิดความแปรปรวนได้ต่าง ๆ ในตัวธรรมชาติเหล่านั้น และมีผลบันดาลให้เกิดความสุขและความทุกข์แก่มนุษย์ ด้วยเหตุนี้มนุษย์จึงสร้างรูปเทวดาบ้างรูปมนุษย์ อาจแบ่งออกได้อีกเป็น 3 ลำดับแห่งวิวัฒนาการทางความคิดของมนุษย์ ดังนี้

1.1 เริ่มจากธรรมชาติแต่ละอย่างก่อน แล้วกว้างออกไปถึงธรรมชาติทุกอย่างในโลก โดยเชื่อว่าสรรพสิ่งในโลกมีวิญญาณสิงสถิตอยู่

1.2 เชื่อว่าวิญญาณเหล่านั้นมีอำนาจไปแต่ละอย่าง อาจบันดาลความดี ความชั่ว ความสุข และความทุกข์ให้แก่มนุษย์ได้แต่ละอย่างตามอำนาจและความกรุณาที่มีอยู่ วิญญาณเหล่านั้นต้องมีรูปร่าง แต่ไม่สามารถเห็นได้

1.3 เริ่มสร้างขึ้นด้วยความนึกคิดของตนเอง ภาพที่ตนนับถือเรียกว่าพระเจ้าหรือเทพเจ้าหรือผีบางเทวดาก็ตามเกิดขึ้นมาแต่ครั้งนั้นมาแต่ครั้งนั้น ความเชื่อเช่นนี้เป็นมูลเหตุอีกประการหนึ่งของศาสนา นักปราชญ์ในสังคมมนุษย์โบราณเรียกความเชื่อว่าเป็นวิญญาณหรือเจตภูต

ชาวอิสานนั้น มีความเชื่อเรื่องการทำบุญอุทิศให้แก่ผู้ตาย ดังจะเห็นได้จากการทำบุญเดือนสิบที่เรียกว่าบุญข้าวสากทั้งนี้โดยมีความเชื่อที่ว่า ผู้ตายนั้นย่อมได้รับส่วนบุญที่ตนอุทิศไปให้จากญาติในโลกนี้เท่านั้น (ประมวล พิมพ์เสน, 2546) ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ประเพณีการทำบุญข้าวสากของชาวอิสาน และความเชื่อเรื่องเปรตที่ปรากฏในประเพณีบุญข้าวสากของชาวอิสานเพื่อให้เกิดประโยชน์ในการปฏิบัติต่อประเพณีความเชื่อที่ถูกต้องดั่งามสืบไป

ชาวอิสานมีความผูกพันอยู่กับเรื่องภูตผีวิญญาณ แม้ว่าพุทธศาสนาจะเข้ามามีบทบาทในวิถีชีวิตแล้วก็ตาม แต่ความเชื่อเรื่องภูตผีวิญญาณไม่ได้จางหายไปจากสังคมพิธีกรรมทางศาสนาตาม ฮีตต่างๆ ก็ยังมีความเชื่อเรื่องผีเข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น บุญข้าวสากซึ่งเป็นการทำบุญทางพระพุทธศาสนา และได้มีพิธีกรรมทางผีมาร่วมด้วย พิธีกรรมที่สืบเนื่องมาจากคติความเชื่อพื้นบ้านที่สืบทอดกันมาช้านาน คติความเชื่อในเรื่องดังกล่าวก็ยังอยู่ในวิถีชีวิตมาจนถึงปัจจุบัน

2. คติความเชื่อเกี่ยวกับผี

เป็นการให้สัญญาณแจ้งต่อผู้ล่วงลับให้รู้ว่าขณะนี้ลูกหลานจะได้ทำการเลี้ยงเซ่นไหว้ ให้ผีบรรพบุรุษหรือผีไร้ญาติมารับผลทาน เมื่อเซ่นไหว้ให้ผีร่วมพิธีกรรมจะนั่งรอประมาณ 5 – 10 นาที เพื่อให้ผู้ล่วงลับรับเครื่องเซ่นไหว้จากห่อข้าวสากเสร็จก่อน จากนั้นจะเก็บห่อข้าวสากไปเลี้ยงผีตาแฮกตามหัวไร่ ปลายนา การนำเอาห่อข้าวสากที่เหลือจากการเลี้ยงผีบรรพบุรุษไปเลี้ยงผีตาแฮกมีความเชื่อว่าผีตาแฮกก็เป็นผีเช่นเดียวกับผีบรรพบุรุษ เครื่องเซ่นไหว้ผีก็ใช้ในลักษณะเดียวกัน เปรียบเสมือนคนที่รับอาหารจากกันบาตร ซึ่งเป็นอาหารที่ผ่านการสวดอนุโมทนาแล้ว ถือว่าเป็นของศักดิ์สิทธิ์ การรับข้าวกันบาตรจะทำให้

ผู้รับประทานมีสุขภาพแข็งแรง หายจากโรคภัยไข้เจ็บ ทำนองเดียวกันการนำเอาข้าวสากที่ผ่านการเข้าพิธีกรรมเลี้ยงผีบรรพบุรุษ จะทำให้ผีตาแอกได้รับส่วนบุญส่วนกุศลนั้นด้วย

คติความเชื่อเกี่ยวกับขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมของบุญข้าวสากนั้น ชาวบ้านกระทำเพราะมีความเชื่อ เรื่องบุญบาปและผี โดยผสมผสานความเชื่อทั้งทางพุทธและผี พิธีกรรมบางอย่างไม่สามารถแยกแยะความเชื่อเหล่านี้ออกจากกันได้

ประเพณีบุญข้าวสาก

1. ความหมายและความสำคัญ

คำว่า “ข้าวสาก” ตามความหมายในพจนานุกรมภาษาล้านนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2 พ.ศ.2537 ได้ให้ความหมายไว้ว่า

“ข้าวสาก น. ชื่องานบุญกลางเดือนสิบ. สลากภัตถวายสงฆ์ หรือห่ออาหารคาวหวาน หมากพลู บุหรี่ ที่นำไปเซ่นวิญญาณบรรพบุรุษ”

หากจะแยกคำ 2 คำ ก็จะได้ว่า “ข้าว” คือเมล็ดของพืชพวกหญ้าชนิดหนึ่งใช้เป็นอาหารสำคัญ ปลุกกันประจันโดยมาก มีชนิดใหญ่ 2 ชนิด คือข้าวเจ้า และข้าวเหนียว ส่วนคำว่า “สาก” คือเครื่องมือสำหรับตำอย่างหนึ่งคู่กับครก แต่สากในที่นี้จะกร่อนมาจากคำว่าสลากเพราะบุญนี้จะเกี่ยวกับการใช้สลาก (จะได้กล่าวในขั้นตอนการ) และยังมีบางแห่งที่ยังเรียกว่า บุญข้าวสลาก

บุญข้าวสากเป็นบุญที่ทำเพื่ออุทิศให้แก่ผู้ตายหรือเปรต เป็นการทำบุญอุทิศให้เปรตอีกครั้งหนึ่ง โดยมีเวลาห่างจากเวลาของบุญข้าวประดับดินเพียง 15 วัน ซึ่งเป็นระยะเวลาที่เปรตต้องกลับไปที่อยู่ของตน บุญทั้ง 2 บุญนี้มีลักษณะคล้ายกันคือการทำข้าวห่อส่งให้เปรต ซึ่งรวมถึงบรรพบุรุษญาติพี่น้องของผู้ทำบุญ และเปรตไม่มีญาติด้วย

ที่สำคัญของงานนี้คือญาติพี่น้อง แม้จะอยู่ต่างถิ่นก็ต้องกลับบ้านไปเยี่ยมเยียนกัน ลูกหลานไปเยี่ยมพ่อแม่ ปู่ย่าตายาย โดยนำผลไม้ ข้าวหมาก พลู บุหรี่ ไปฝากด้วย ส่วนพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ก็จะตอบแทนด้วยสิ่งของลักษณะคล้ายกัน แต่บางแห่งนิยมให้เงินแก่หลานๆ จึงทำให้บรรดาหลานๆ อาสาพ่อแม่ไปเยี่ยมปู่ย่าตายายเอง เพราะได้เงินตอบแทน และสิ่งที่เกือบทุกท้องถิ่นมีเหมือนกันคือข้าวตอกและข้าวพอง ลูกหลานเมื่อไปเยี่ยมพ่อแม่ ปู่ย่า มักจะได้สิ่งดังกล่าวเสมอ

2. ความเป็นมา

มีเรื่องเล่าไว้ในธรรมบทว่า มีบุตรชายกฏุมพีผู้หนึ่ง เมื่อพ่อสิ้นชีวิตแล้วแม่ได้หาหญิงผู้มีอายุและตระกูลเสมอกันมาเป็นภรรยา แต่อยู่ด้วยกันหลายปีไม่มีบุตรแม่จึงหาหญิงอื่นมาเป็นภรรยาอีกต่อมาเมียน้อยมีลูก เมียหลวงจึงคิดฆ่าทั้งแม่และลูกเสีย ฝ่ายเมียน้อยเมื่อก่อนจะตายก็คิดอาฆาตเมียหลวงไว้ชาติต่อมาฝ่ายหนึ่งไปเกิดเป็นแมวอีกฝ่ายหนึ่งไปเกิดเป็นไก่ แมวจึงกินไก่และไข่ ชาติต่อมาฝ่ายหนึ่งไปเกิดเป็นเสือ อีกฝ่ายหนึ่งไปเกิดเป็นกวาง เสือจึงกินกวางและลูก ชาติสุดท้ายฝ่ายหนึ่งไปเกิดเป็นคน อีกฝ่ายหนึ่งไปเกิดเป็นยักษ์ณี พอฝ่ายไปเกิดเป็นคนแต่งงานและคลอดลูกนางยักษ์ณีจึงเฝ้าติดตามไปกินลูกถึงสองครั้ง

ต่อมาพอมีครุฑครั้งที่สามนางได้หนีไปอยู่กับพ่อแม่ของตนพร้อมกับสามี เมื่อคลอดลูกเห็นว่าปลอดภัยแล้วจึงพาสามีพร้อมลูกกลับบ้าน พอคืนนางยักษ์ณีมาพบเข้าจึงไถ่ถาม สามีและลูกนางแม่จึงพาลูกกับสามีเข้าไปยังเขตวัดมหาวิหาร ซึ่งพอดีกับพระพุทธเจ้ากำลังทรงแสดงพระธรรมเทศนาอยู่นางและสามีจึงนำลูกน้อยไปถวายขอชีวิตไว้ นางยักษ์จะตามเข้าไปในเขตวัดมหาวิหารไม่ได้ เพราะถูกเทวดากั้นไว้ พระพุทธเจ้าจึงโปรดให้พระอานนท์ไปเรียกนางยักษ์เข้ามาฟังพระธรรมเทศนาพระองค์ทรงสั่งสอนไม่ให้พยาบาทจองเวรกัน แล้วจึงโปรดให้นางยักษ์ไปอยู่ตามหัวไร่ปลายนา นางยักษ์ตนนี้มีความรู้เกณฑ์เกี่ยวกับฝนและน้ำดี ปีไหนฝนจะตกดีหรือไม่ดีจะแจ้งให้ชาวเมืองได้ทราบ ชาวเมืองให้ความนับถือมาก จึงได้นำอาหารไปส่งนางยักษ์อย่างบริบูรณ์โดยสม่ำเสมอ นางยักษ์จึงได้เอาอาหารเหล่านั้นไปถวายเป็นสลากภัตแด่พระภิกษุสงฆ์วันละแปดที่เป็นประจำ ชาวอีสานจึงถือเอาการถวายสลากภัตหรือบุญข้าวสากนี้เป็นประเพณีสืบมาและเมื่อถึงวันทำบุญข้าวสากนอกจากนำข้าวสากไปถวายพระภิกษุสงฆ์และวางไว้บริเวณวัด เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว ชาวนาจะเอาอาหารไปเลี้ยงนางยักษ์หรือนางผีเสื่อนาในบริเวณนาของตนแต่เปลี่ยนเรียกนางยักษ์ว่า “ตาแฮก”

3. ขั้นตอนดำเนินการ

ก่อนจะถึงวันงานทนายหรือผู้ใหญ่บ้านจะประกาศให้ชาวบ้านทราบว่า จะมีการทำบุญเดือนสิบขึ้น เพื่อให้ชาวบ้านได้จัดเตรียมอุปกรณ์เครื่องใช้ที่จะทำบุญ แต่ส่วนใหญ่งาน

บุญข้าวสากชาวบ้านจะทราบช่วงทำบุญอยู่แล้ว จึงได้มีการตระเตรียมอุปกรณ์ต่างๆ ไว้ก่อน แล้วพอถึงเวลางานจึงไม่มีปัญหาสำหรับงานนี้ โดยเฉพาะเกี่ยวกับข้าวปลาอาหาร ผลไม้ต่างๆ บางชนิดจัดเตรียมมาเป็นหลายเดือน เช่นบางคนปลูกถั่วลิสง ฟักแฟง แตงกวาเพื่องานนี้ โดยเฉพาะ งานนี้จึงถือเป็นงานที่อุดมสมบูรณ์ที่ญาติพี่น้องจะนำไปแลกเปลี่ยนกัน

พอถึงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือนสิบ ตอนเช้าชาวบ้านจะพากันนำอาหารคาวหวาน ต่างๆ ไปทำบุญตักบาตรที่วัดโดยพร้อมเพรียงกัน และถวายทานอุทิศส่วนกุศลไปให้ญาติมิตร ผู้ล่วงลับไปแล้ว ต่อจากนั้นก็กลับบ้านแต่บางคนอาจอยู่วัดจำศีลภาวนาและฟังเทศน์ก็มี

ต่อมาตอนสายพอจวนเพล ชาวบ้านจะนำข้าวปลาอาหารที่เตรียมไว้ไปวัดอีกครั้ง หนึ่งโดยเอาอาหารต่างๆ จัดเป็นสำหรับหรือชุดสำหรับถวายทานหรือถวายเป็นสลากภัต การถวายอาหารตอนนี้อาจใส่ภาชนะต่างๆ แล้วแต่ความนิยมของแต่ละท้องถิ่น บางแห่งจัดใส่ถ้วย ชามถวาย บางแห่งใช้ทำเป็นห่อ ทำเป็นกระทงด้วยใบตองกล้วยหรือกระดาศ บางแห่งใส่ ชะลอมซึ่งสานด้วยไม้ไผ่และกรุด้วยใบตองกล้วยหรือกระดาศ บ้านหนึ่งๆ จะจัดทำจำนวนกี่ ชุดก็ได้แล้วแต่ศรัทธา

ประเพณีบุญข้าวสากที่นิยมทำกันอีกอย่างหนึ่ง คือสลากภัตอาจทำได้หลายวิธี คือวิธีหนึ่งก่อนจะนำของถวายพระชาวบ้านจะจับสลากชื่อพระภิกษุสามเณรก่อนสลากที่จับ ถูกชื่อพระภิกษุสามเณรรูปใดก็นำของไปถวายพระภิกษุสามเณรรูปนั้น วิธีหนึ่งผู้ถวายจะ เขียนชื่อของตนใส่ลงในบาตร พระภิกษุสามเณรรูปใดได้สลากของผู้ใด ผู้นั้นก็นำของไปถวาย พระภิกษุสามเณรรูปนั้น และอีกวิธีหนึ่งอย่างเช่นในท้องถิ่นจังหวัดเลยผู้ใดมีจิตศรัทธาจะ ถวายข้าวสากก็ชุดจะเขียนชื่อเจ้าของข้าวสาก พร้อมจำนวนชะลอมหรือห่อและคำอุทิศส่วน กุศลใส่กระดาศไปด้วย เมื่อชาวบ้านไปพร้อมกันที่วัดแล้ว จะนำเอาสลากนั้นไปใส่ลงในขัน หรือบาตรรวมกันคลุกให้เข้ากันดีแล้วจะมีการจับสลากขึ้นมาทีละใบ เมื่อจับสลากถูกใบใดก็ จะมีการอ่านชื่อผู้เจ้าของสลากพร้อมคำอุทิศส่วนกุศล พออ่านจบเจ้าของข้าวสากจะนำห่อ ชะลอม หรือสำหรับอาหารต่างๆ ไปถวายพระภิกษุสงฆ์ (สำลี รักสุทธี, 2556)

การจับสลากใบแรกประชาชนบางตำบลหมู่บ้านให้ความสนใจและตื่นเต้นเป็นพิเศษว่าปีนั้นจะจับสลากถูกใครก่อนคนอื่นเพราะเชื่อถือกันว่าถ้าปีใดจับสลากคนแรกเป็นคน ที่ฐานะยากจน มักจะทำนายว่า ปีนั้นการทำมาหากินจะไม่ค่อยได้ผลดี เช่น ข้าวกล้าในนาจะไม่งอกงาม เป็นต้น แต่ถ้าปีใดจับสลากถูกคนที่ฐานะดีก็มักจะทำนายกันว่า ปีนั้นประชาชน ในละแวกนั้นจะอยู่เย็นเป็นสุขข้าวกล้าในนาจะได้ผลบริบูรณ์ ไม่อดอยาก

บางแห่งชาวบ้านยังนิยมเอาห่อหรือชะลอมข้าวสากไปวางไว้ตามที่ต่างๆ ในบริเวณวัด พร้อมจุดเทียนและบอกกล่าวให้เปรตหรือญาติผู้ล่วงลับไปแล้วมารับเอาอาหารต่างๆ ที่วางไว้ และขอให้มารับส่วนกุศลที่อุทิศให้ด้วย

เมื่อถวายข้าวสากแด่พระภิกษุสามเณรและนำอาหารไปวางไว้บริเวณวัดเสร็จแล้ว มีการฟังเทศน์ฉลองข้าวสากและกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลไปให้เปรตและญาติผู้ล่วงลับไปแล้วด้วย เป็นอันเสร็จพิธี นอกจากนี้ผู้ที่มีนาจะนำข้าวสากไปเลี้ยง “ตาแฮก” ที่นาของตนเพื่อให้ตาแฮกช่วยดูแลข้าวกล้าในนาและบันดาลความอุดมสมบูรณ์ให้แก่ตนเอง

พุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อประเพณีบุญข้าวสาก

อิทธิพลที่ส่งผลต่อพุทธศาสนาความเชื่อมีสองลักษณะ คือความเชื่อที่ประกอบด้วยอารมณ์ คือแสดงพฤติกรรมตามอารมณ์ ตามความรู้สึกที่กำลังเกิดอยู่เฉพาะหน้าและความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผลหรือปัญญา คือการใช้สติปัญญาพิจารณาก่อนจึงค่อยทำไปตามเหตุผลที่มองเห็นแล้ว (พระวิริยพรณ วุฑฒิมโณ, 2552)

ผู้มีปัญญาและมีใจหนักแน่นก็มักใช้เหตุผลเป็นตัวประกอบประกอบการพิจารณาเพราะได้พิจารณาแล้วเห็นว่าสิ่งใดควรทำ สิ่งใดไม่ควรทำ โดยไม่สนใจกับอารมณ์ว่าจะอยากทำหรือไม่อยากทำ ส่วนผู้ที่มีปัญญาน้อยก็มักจะทำอะไรไปตามความรู้สึก โดยไม่สนใจเหตุผลหรือเรียกว่าทำตามอารมณ์ โดยไม่สนใจผลเสียที่จะเกิดขึ้นในภายหลัง

ความหลากหลายทางความเชื่อเป็นธรรมชาติของมนุษย์ และไม่ว่ามนุษย์จะเกิดมาพร้อมกับความเชื่อในรูปแบบไหนก็ตาม มนุษย์ก็สามารถก้าวพ้นจากความเชื่อด้วยความรู้ที่ประกอบด้วยปัญญาได้ ในอดีตเป็นไปไดว่ามนุษย์ยังขาดการไตร่ตรองที่รอบคอบ จึงถูกความเชื่อกำหนด แต่เมื่อใช้ปัญญาตรวจสอบ ก็สามารถก้าวพ้นและมีชีวิตอยู่ด้วยความรู้ได้ ความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญาและมีเหตุผลตามทัศนะพุทธศาสนาก่อให้เกิดอิทธิพลต่อมนุษย์

ฉะนั้น ความเชื่อตามทัศนะของศาสนาพุทธ จึงมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตและเกี่ยวเนื่องกับวิถีชีวิตนับแต่เกิดจนกระทั่งตาย แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นมนุษย์ต้องตระหนักว่าเมื่อมีความเชื่ออยู่ที่ใด มนุษย์ควรมีปัญญาอยู่ที่นั่นและเมื่อเกิดความเชื่อในสิ่งใดก็ตาม มนุษย์ก็ต้องนำปัญญามาพิสูจน์ คัดสรรเลือกเฟ้น กลั่นกรองด้วยความมีเหตุผล เห็นคุณค่าสารประโยชน์สามารถนำมาหยิบจับและเป็นเข็มทิศนำทางชีวิตได้

ความเชื่อเรื่องผีที่มีอิทธิพลต่อพุทธศาสนา เรื่องผีมีมาก่อนและฝังแน่นมานานจนแม้เมื่อพุทธศาสนาเข้ามา ความเชื่อแบบพุทธก็ไม่อาจกลบกลืนความเชื่อเรื่องผีได้โดยสิ้นเชิง เกิดการผสมผสาน เกิดการเลือกใช้เลือกทำ เลือกหยิบเอามาแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์เฉพาะหน้า ต่อตนมาใช้เลยกลายเป็นรูปแบบหนึ่งของการใช้ชีวิต (มาลา คำจันทร์, 2551)

รูปแบบประเพณีการทำบุญข้าวสาก จังหวัดขอนแก่น

ในการทำบุญข้าวสากนี้ เป็นเรื่องที่คนอีสานจังหวัดขอนแก่นใส่ใจมากกว่าบุญข้าวประดับดินเพราะว่าเป็นเรื่องของความเชื่อที่ว่า ในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 เป็นวันที่พระยายมราชเปิดขุมนรกให้สัตว์นรกได้มารับส่วนบุญส่วนกุศลจากญาติพี่น้องที่อยู่ในมนุษย์โลก ตั้งแต่เที่ยงคืนถึงวันขึ้น 14 ค่ำ ไปจนถึงเที่ยงคืนวันขึ้น 15 ค่ำ เมื่อพวกเปรตหรือสัตว์นรกเหล่านั้นมารับส่วนบุญจากญาติพี่น้องที่อยู่ในมนุษย์โลก พวกที่ได้รับบุญกุศลที่เกิดจากการทำบุญข้าวสากนี้ ก็จะอวยพรให้ลูกหลานอยู่เย็นเป็นสุข มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยสิ่งที่ต้องการและปรารถนา ในทางตรงข้าม ถ้าหากว่ามาแล้วเกิดไม่ได้ส่วนบุญอะไรเลย ก็จะน้อยเนื้อต่ำใจว่าลูกหลานไม่ใส่ใจถึงแม้ว่าผู้อื่นไม่ใช่ญาติสายโลหิตจะอุทิศแผ่ส่วนบุญไปให้ ก็ได้แต่เลียใบตองห่อข้าวสากเท่านั้น ซึ่งไม่ถึงกับอึดอัดอะไรเลยก็ได้สาปลูก หลานที่ไม่เอาใจใส่แม้แต่แย่งทรัพย์สมบัติมรดก ที่เขาหามาในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่จนกระทั่งสิ้นผู้มีพระคุณในเรื่องนี้ออกจะทำให้หน้ากลัวเกรงโทษ ในการทอดทิ้งผู้มีพระคุณโดยเฉพาะพ่อแม่ ญาติสายโลหิตควรได้รับการเอาใจใส่จากลูกหลาน ทั้งในขณะยังมีชีวิตอยู่ และหลังจากที่ตายไปแล้ว

สรุป

ประเพณีบุญข้าวสาก จังหวัดขอนแก่น มีความเชื่อของประเพณีบุญข้าวสาก ซึ่งมีองค์ประกอบและขั้นตอนของพิธีกรรมความสัมพันธ์ระหว่างประเพณีพิธีกรรมของประเพณีบุญข้าวสาก จังหวัดขอนแก่น ความเชื่อของประเพณีบุญข้าวสาก บุญข้าวสากเป็นบุญที่ทำเพื่ออุทิศให้แก่ผู้ตายหรือเปรต ทุกคนให้ความสำคัญเกี่ยวกับบุญนี้มาก จะพากันทำอย่างกระตือรือร้นรับเพราะเชื่อว่าผีบรรพบุรุษจะมีความหิว กำลังรอส่วนบุญจากงานนี้ เมื่อถึงงานบุญจึงพากันทำอย่างศรัทธานำไปถวายพระสงฆ์-สามเณร และอุทิศส่วนบุญกุศลแก่ผู้ตายและเปรต กระทำด้วยศรัทธาบุญกุศลก็จะหนุนให้มีความสุขจนสู่พระนิพพาน

คติความเชื่อเกี่ยวกับพฤติกรรม บุคคลที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมมีความเชื่อว่าการได้ร่วมพิธีกรรม เป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูต่อบรรพบุรุษและผีตาแสด โดยการทำบุญ

อุทิศส่วนกุศลไปให้วิธทางศาสนาพุทธและวิธีการเลี้ยงผี ทำให้มีจิตใจเบิกบานได้กุศล และเชื่อว่าผลบุญจะส่งผลให้ญาติพี่น้องจะดลบันดาลให้มีความสุข ประสบความสำเร็จในอาชีพ และได้รับความปลอดภัยในชีวิต

เอกสารอ้างอิง

- ประมวล พิมพ์เสน. (2546). *ความเชื่อเรื่องผี ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวอีสาน*. ขอนแก่น : โรงพิมพ์พระธรรมขันธ์.
- พระประวิทย์ วิสุทโธ. (2548). *ศึกษาวิเคราะห์เรื่องเปรตในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนา เถรวาท*. วิทยานิพนธ์ศาสนาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระวีรพรรณ วุฑฒิมโม. (2552). *อิทธิพลของความเชื่อในอรรถกถรรวมบท ที่มีต่อประเพณีไทย*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- พระอริยนิวัตร เขมจารีเถระ. (2530). *คติความเชื่อของชาวอีสาน*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มาลา คำจันทร์. (2551). *ผีในล้านนา*. กรุงเทพมหานคร : บุ๊คเวิร์ด.
- สำลี รักสุทธี. (2556). *ประเพณีของดีอีสาน*. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์พัฒนาศึกษา.
- สุริยา สมุทคุปดี. (2534). *บุญข้าวประดับดินและบุญข้าวสากพิธีกรรมข้าวและมนุษย์ในบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของดีอีสาน*. ขอนแก่น : ขอนแก่นการพิมพ์,